

ЯСАУИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

«ӘЗІРЕТ СҰЛТАН» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК
ЯСАУИТАНУ ғылыми орталығы

YASAWI STUDIES

«AZRET SULTAN» National Historical and Cultural Museum-Reserve
RSEREM
YASAWITANU Scientific center

ИССЛЕДОВАНИЕ ЯСАВИ

РГКП «Национальный историко-культурный музей-заповедник
«ӘЗІРЕТ СҰЛТАН» Научный центр ЯСАУИТАНУ

Том 1, №2

Түркістан 2026

ЯСАУИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Журнал 2025 жылдан бері басылып келеді.
Қазақстан Республикасы Мәдениет және Ақпарат
министрлігінде тіркелген.

Қайта есепке қою күәлігі: № KZ00VPY00140194

«Ясауи зерттеулері» журналы жылына 4 рет шығады

ISSN 3134-8440

eISSN 3134-8459

Редакция алқасы:

ДҮКЕНБАЕВ Нұрлан Мұсағалиұлы - "Әзірет Сұлтан" Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы директор м.а. алқа төрағасы (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-2791-9554>

МОЛЛАҚАНАҒАТҰЛЫ Сайпулла - "Әзірет Сұлтан" Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы, Ясауитану ғылыми орталығының басшысы, алқа төрағасының орынбасары (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8411-5977>

ТАСТАНБЕКОВ Мұрат Мейірбекұлы - т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, "Әзірет Сұлтан" Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы директорының орынбасары (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0289-9024>

МУМИНОВ Әшірбек Құрбанұлы - т.ғ.д., профессор, IRCICA Бас директорының Орталық Азия бойынша кеңесшісі (Түркия).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3430-928X>

ҚОЖА Мұқтар Бахадірұлы - т.ғ.д., профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Қазақстан). ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9619-7968>

КЕНЖЕТАЙ Досай Тұрсынбайұлы - филос.ғ.д., профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0507-1011>

ЙЫЛДЫЗ Мұса - профессор, Гази Университеті (Түркия).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5274-9481>

ӨГЕР Адем - профессор Хаджи Бекташ Вели университеті, Филология факультеті, Түркі халық ауыз әдебиеті бөлімі (Түркия). ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1278-2110>

ГҮЛТЕН Садуллах - профессор Анкара Хаджи Байрам Вели университеті, Магистратура және докторантура институты (Түркия). ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9986-4367>

ҮШЕНМЕЗ Емек - доцент Ыстамбұл университеті, Түркі тілі және түркі диалектілері кафедрасы (Түркия).

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4729-4491>

ТОСУН Неждет - профессор, Мармара университеті (Түркия).

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7618-916X>

ХҮММӘТОВА Хұраман Бәһмәнқызы - профессор, Әзербайжан Ұлттық ғылыми академиясының Низами Гәнджеви атындағы Әдебиет институтының Түркі халықтары әдебиеті бөлімінің бас ғылыми қызметкері (Әзірбайжан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5426-5766>

ЯМАН Али - профессор, Манас университеті (Қырғызстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5282-5686>

ДАҒЫСТАН Сердар - PhD, доцент м.а. Манас университеті (Қырғызстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1685-4890>

БАБАЖАНОВ Бахтияр Мирамович - т.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы ғылым академиясы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері (Өзбекстан).

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-6623-4125>

ЖАППОРОВ Нұрбой - ф.ғ.к., профессор, Әлішер Науаи атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті (Өзбекстан).

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-2380-398X>

ҚОРҒАНБЕК Болат Сағынбекұлы - ф.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Евразия университеті (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9190-4456>

ТҰЯҚБАЕВ Әмір Оразұлы - PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің "Жазба жәдігер және рухани мұра" ғылымизерттеу орталығының қызметкері (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3846-7426>

ҚЫДЫР Төрәлі Еділбайұлы - ф.ғ.к., доцент, ҚМДБ Ислам ғылыми-зерттеу институтының директоры, (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9549-256X>

ПРИМКУЛОВА Гаухар Жанкүловна - т.ғ.к., доцент, "Әзірет Сұлтан" Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9074-9458>

САЙФУНОВ Бауыржан Насырдинұлы - PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Ясауитану ғылыми-зерттеу институты директоры (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8707-7075>

ТӨЛЕГЕН Мұхит Жылқайдарұлы - PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8325-3278>

КӨШЕНОВА Гүлбану Мұхамеджанқызы - PhD, "Әзірет Сұлтан" Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы, Ясауитану ғылыми орталығы (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8537-6490>

МЕЙІРМАНОВ Аманжол Досжанұлы - ФСДИ Философия орталығының аға ғылыми қызметкері (Қазақстан).

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6525-7320>

Мақала авторының көзқарасы редакцияның көзқарасын білдірмейді. Авторлар колжазбасы өңделеді және кері қайтарылмайды.
Редакция, баспа құрылтайшының мекен жайы: 161200 Түркістан қаласы, Әмір Темір, 53а

Телефон 8 (72533) 3-23-00,
E-mail: yasawicenter@gmail.com
Журналдың арнайы сайты: journal-yasawicenter.com

1- бөлім

ЯСАУИТАНУ: ДІНТАНУ ЖӘНЕ ТЕОЛОГИЯ

Section 1

**YASAWI STUDIES: RELIGIOUS STUDIES AND
THEOLOGY**

Раздел 1

**ЯСАВИЕВЕДЕНИЕ: РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ И
ТЕОЛОГИЯ**

FTAMP 21.15.51

<https://doi.org/10.67217/2026.02.01>

КЕНЖЕТАЙ ДОСАЙ ТҰРСЫНБАЙҰЛЫ

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті. Қазақстан/Түркістан
e-mail: dossay.kenzhetay@ayu.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0507-1011>

ЯСАУИ МҰРАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа. Мақалада Қожа Ахмет Ясауи мұрасының түркі-ислам өркениетіндегі орны мен қазіргі қоғам үшін өзектілігі жан-жақты қарастырылады. Автор Ясауи ілімінің рухани-адамгершілік, мәдени-өркениеттік және тарихи маңызын талдап, оның қазақ халқының дүниетанымы, діни тәжірибесі, ұлттық болмысы мен мемлекеттілік санасының қалыптасуына ықпалын көрсетеді. Ясауи ілімінің негізгі ұстанымдары – ар тазалығы, рухани кемелдену, өзін-өзі тану, махаббат пен бауырластық құндылықтары ретінде сипатталады. Сонымен қатар мақалада Ясауи тарихатының Орта Азия, Анадолы, Балқан, Еділ-Орал және Үндістан кеңістіктеріне таралуы, оның мәдени ықпалы мен тарихи сабақтастығы нақты деректер негізінде сараланады. Ясауи мұрасын зерттеуге қатысты батыстық және шығыстық ғылыми көзқарастар талданып, кеңестік және тәуелсіздік кезеңдеріндегі Ясауитану мәселелері қарастырылады. Автор Ясауи мұрасының қазіргі Қазақстандағы рухани жаңғыру, дәстүрлі исламды ғылыми тұрғыдан тану және ұлттық құндылықтарды қайта зерделеу үдерісіндегі маңызын айқындайды. Сондай-ақ Ясауи мұрасын насихаттау мен зерттеуді жүйелі түрде дамытуға бағытталған ғылыми және мәдени ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: Қожа Ахмет Ясауи, Ясауи ілімі, түркі-ислам өркениеті, сопылық дүниетаным, рухани тәрбие, хикмет, ұлттық болмыс, қазақ мәдениеті, дәстүрлі ислам, Ясауитану.

Abstract. This article examines the significance and contemporary relevance of the legacy of Khoja Ahmed Yasawi within the context of Turkic-Islamic civilization. The study analyzes the spiritual, moral, cultural, and civilizational dimensions of Yasawi's teachings and highlights their contribution to the formation of the Kazakh worldview, religious consciousness, national identity, and statehood. Yasawi's doctrine is presented as a system centered on moral purification, spiritual perfection, self-knowledge, divine love, and human solidarity. The article also traces the historical spread of the Yasawiyya order across Central Asia, Anatolia, the Balkans, the Volga-Ural region, and the Indian subcontinent, emphasizing its lasting cultural and intellectual influence. Drawing upon historical sources and scholarly studies, the author evaluates both Eastern and Western approaches to the study of Yasawi's heritage and discusses the development of Yasawi studies during the Soviet and post-independence periods. Particular attention is given to the role of Yasawi's legacy in contemporary Kazakhstan, especially in the

processes of spiritual renewal, the scholarly understanding of traditional Islam, and the re-evaluation of national cultural values. The article concludes by proposing scientific, educational, and cultural initiatives aimed at preserving, promoting, and further researching Yasawi's rich intellectual and spiritual heritage.

Keywords: Khoja Ahmed Yasawi, Yasawi teachings, Turkic-Islamic civilization, Sufi worldview, spiritual education, wisdom (hikmah), national identity, Kazakh culture, traditional Islam, Yasawi studies.

Аннотация. В статье рассматриваются значение и актуальность наследия Ходжи Ахмеда Ясави в контексте тюркско-исламской цивилизации. Анализируются духовно-нравственные, культурные и цивилизационные аспекты учения Ясави, а также его влияние на формирование мировоззрения казахского народа, религиозного сознания, национальной идентичности и государственности. Учение Ясави представлено как система духовно-нравственного совершенствования, основанная на очищении души, самопознании, любви к Богу и братстве между людьми. Особое внимание уделяется

историческому распространению тариката Ясавийя в Центральной Азии, Анатолии, на Балканах, в Поволжье и на Индийском субконтиненте, а также его культурному и интеллектуальному влиянию на развитие тюркского мира. На основе исторических источников и научных исследований рассматриваются восточные и западные подходы к изучению наследия Ясави, а также особенности развития ясавиеведения в советский и постсоветский периоды. Подчеркивается значимость наследия Ясави для современного Казахстана в процессах духовного возрождения, научного осмысления традиционного ислама и переоценки национальных культурных ценностей. В заключение предлагаются научные, образовательные и культурные инициативы, направленные на сохранение, популяризацию и дальнейшее изучение богатого интеллектуального и духовного наследия Ходжи Ахмеда Ясави.

Ключевые слова: Ходжа Ахмед Ясави, учение Ясави, тюркско-исламская цивилизация, суфийское мировоззрение, духовное воспитание, хикмет, национальная идентичность, казахская культура, традиционный ислам, ясавиеведение.

Кіріспе. Бүгінгі таңда Қожа Ахмет Ясауи мұрасы тек қазақ мәдениеті тұрғысынан ғана емес, жалпы адамзат әлемінің ділдік, рухани түлеуіндегі өзектілігін сезіндіріп отыр. Сондықтан да Ясауи ілімінің мәнін, маңызы мен табиғатын анықтау – тарихымыздың өткені мен бүгіні арасындағы рухани арналар сабақтастығын қалпына келтіруге ықпал етеді деген үміттеміз. Расында Ясауи ілімі бүгінгі заманға сай моральдық, психологиялық, феноменологиялық ойлау жүйесі мен нақты тұжырымдамаларға бай.

Ең алдымен, Ясауи ілімі мақсаты жағынан, пендені нәпсінің қамытынан құтқарып, ішкі еркіндікке жетелейтін ар түзейтін ілім. Ішкі еркіндік о бастан «еркін ойлауға» дағдыландырады. Еркін ойлау рухани ар-ождан құбылысына тікелей қатысты. Ясауи ілімі— даналықтың (хикметтің) кені. Ал хикмет адамдар арасындағы өзара тең сұхбаттың, бауырластықтың, махаббаттың діни-рухани ұстанымдарын қамтитын біртұтас тұжырымдамалар жүйесі. Хикметтүркі ислам өркениетінің мәні.

Есте сақтайтын мәселе, Ясауи ілімі батыстық ғылыми танымдық эпистемиологиялық категориялық аппаратына сыя бермейді. Оның жалпы түркілік өркениет тарихындағы орнын, өзіндік болмыстық мәнін сопылық категориялар, ұстанымдар мен ұғымдар арқылы ғана аша аламыз. Яғни, Ясауи мұрасын ислам философиясы мен өркениетінің ажырамас бөлігі ретінде қарастыру арқылы тануға болады. Ясауи ілімі-ар түзейтін ғылым. Сондықтан да сопылар бұл ілімді «қал емес хал ілімі» деген болатын. Сондықтан Ясауи ілімін төл мәдени, өркениеттік болмысымыз тұрғысынан зерделеуге маңыз беруіміз керек.

Мысалы, Америкалық ғалым Девин Де-Вис өзінің «ХІХ-шы ғасырдағы Орта Азия ақсүйектер әулетінің саясаты: деректер мен насабнамалар (генеологиялық құжаттар) негізінде Қожа Ахмет Ясауи шежіресі» атты мақаласында оның дүниетанымына қарағанда генетикалық артықшылық негізінде жүргізілген Түркістандағы саяси-әлеуметтік қақтығыстар мен тартыстар мәселесіне басар назар аударса (De Weese, 1999:507-530), ал «Алим шайх Алиабади және оның Ламахат мин нафахат-ил Кудс» атты еңбегі негізінде ХҮІІ-ші ғасырдағы Орта Азияда Ясауи тариқаты мен Парсы-Хожаган силсиласы (De Weese, 1999: 389-414)”-деген мақаласында Ясауиді ХІІІ-ші ғасырда өмір сүргізіп қояды. Ал оның туған жылы әзірге белгісіз болғанымен, өлген жылы тарихи деректерде 5621166/7 жылдеп көрсетілген, яғни оның ХІІ-ші ғасырда өмір сүргендігі анық.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында тарихи, тарихи-салыстырмалы, деректанулық, герменевтикалық және философиялық-теологиялық талдау әдістері қолданылды. Қожа Ахмет Ясауи мұрасына қатысты жазба деректер мен ғылыми зерттеулер кешенді түрде сараланып, олардың мазмұны салыстырмалы талдау негізінде қарастырылды. Сонымен қатар Ясауи ілімінің негізгі ұғымдары мен тұжырымдары герменевтикалық әдіс арқылы түсіндіріліп, оның түркі-ислам өркениетіндегі орны жүйелік тұрғыдан бағаланды.

Талдау. Тағы бір америкалық ғалым А.Бодроглигетти Ясауидің хикметтерін “екінші Құран” ретінде танытады (Bodrogligetı, 1991: 1-12). Бұл әрине түрік мұсылмандық мұхитында кеңінен тараған түсінік. Оның ешқандай ғылыми жаңалығы жоқ. Бірақ біздің Батыстың ғалымы тұрмақ, мектеп жасындағы баласының жазған хикаясына да өзеуреп тұратын дертіміз бар. А. Бодроглигеттидің айтқандарын осыдан бес ғасыр бұрын Махмұт Хазини айтып, Ахмет Ясауиды “Ахмед-и Санидүр ол, Сұлтан-и Түрк, екінші Мұхаммет” (Hazinı, 1995: 56) -деп танытып, Османлы патшасы ІІІ-ші Мұратқа Ясауи мәдениеті туралы кітап жазып сыйға берген. Орта Азияда Ясауи және оның мұрасына деген махаббат халық көкейінде “Мәдинада Мұхаммед, Түркістанда Қожа Ахмет” ретінде өшпестей нақышталған. Мұндай түсінік сопылық дүниетаным тарихында көп кездеседі. Мысалы Нақшбандиййа тариқаты өкілдері Имам Раббанидің “Мактубаттарына” “Киелі Кітап” (Мактубати-Қудсиййа) десе, Маулауиййа тариқат өкілдері де Жалалуддин Румидің “Маснауи” атты кітабын “Мағз-и Құран” немесе “Маснауи-и Мағнауи-и Маулауи-и Хаст Куран Дер Зебани-и Пехлеуи”, яғни Маулананың Маснауи кітабы парсы (пехлеви) тілінде жазылған Құран, Маснауи–Құранның мәні, рухы деп қараған. Ал Имам Ғазалидің атақты “Дін ғылымдарының жандануы” атты кітабына да “Ихйиау қада йакуна ал-Куранан”, яғни Ихйиа-(кітабы) Құранның тура өзі дейді. Демек, сопылық дүниетаным – исламның мәні, сондықтан да мұндай түсініктер де дін үшін теріс емес. Бірақ, Ясауи ешқашан өзін мен “екінші Мұхаммедпін немесе менің хикметтерім екінші Құран” деген жоқ. Ол “...менің хикметтерім “хадис қазынасы; “фарман-и субхан” оқып танысаң, “һәмме мана-и (барлық мағынасы) Құран, “инам-и Аллах”, «Құдайымның Сөзінен (Құраннан) шыққан бұл хикмет, естігендерге жауар “баран-и рахмет” (Алланың рахмет нұры),-деп, хикметтерін Тәңірден берілген құт және Құран мен хадистің мәні ретінде анықтайды. Ал жоғарыдағы Махмұт Хазинидің берген бағасы оны бар махаббатымен сүйген халықтың терең құрметі мен ықыласынан туғандықтан мәдени дүниетанымдық рухымыздың (менталитет) қабаттарынан өшпес орын алған. Бірақ бүгін рухани құндылықтарымыздың басы болып табылатын Ясауи мұрасы мен мәдениетін басқаша түсіндіріп, өз мүддесіне қолданғысы келетіндер де табылады.

Ясауи ілімі уақыт тұрғысынан ХІІ-ші ғасырдың екінші жартысында Мауераннахр, Түркістан, Ферғана (бүгінгі Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан және Түркіменстан мен Тәжікстан) территорияларына таралды. Міне, осы жерлерде Ясауи ілімінің жаңа рухани құндылықтарын жалғастырушы шәкірттері адамзат тарихында өзіндік із қалдырып, түркілік мәдениет негізінде құрылған барлық тариқаттар осы Ясауийа тариқаты негізінде қалыптасты. Мұны Нақшбандиййа (Мұхаммед Бахауиддин Нақшбанди (1389 ж.қ.б.) мен Кубрауиййа (Нажмаддин Кубра-1221 ж.қ.б.) силсиласынан Ахмет Ясауи шәкірттерінің орын алуынан-ақ көруге болады. Үндістандағы Ясауи мәдениетінің мұрагерлері Хайдариййа тариқаты болатын. Бұл туралы деректерді ХІҮ-ші ғасырда Ибн Баттута “Саяхатнамасында”, кейіннен Симон

Дигбу (Digboy, 1990: 167-207), Терри Зарконье сияқты зерттеушілердің еңбектерінен кездестіруге болады. Онда ХҮІ-шы ғасырға дейін Синд, Пенджаб аймақтарында Ясауи дәруіштерінің ілім жайғандығы туралы мәліметтер бар (Zarcone, 1993:20). Кіші Азия - Анадолыда Ясауи ілімі ХІІІ-ші ғасырдың бірінші жартысынан бастап, Хайдарилік тариқаты арқылы ене бастады. Құтб-уд-дин Хайдар (ХІІІ ғ.) кейіннен ХҮІ-шы ғасырдың басында құрылған Бекташийя тариқаты да Ясауи ілімінің жалғасы болып табылады. Алтын Орда, Өзбек Хан (1313-1341) кезеңінде исламның ресми дін ретінде танылуы нәтижесінде суфилік Еділ бойына 13-14 ғ. енді. Суфилікті Бұлғарларға әкелген Ясауийя тариқатының өкілдері болды. Солар арқылы ислам қалалықтардың, саудагерлердің діні сипатынан арылып, көшпелілердің арасына тереңдеп жайылды.

Бұл кеңістікте Ясауи ілімі исламның мәні ретінде қабылданып, ХІІ-ХІҮ ғасырлар арасында Орта Азия, Таяу Шығыс, Үндістан жерлеріндегі саяси оқиғалар (мәдениет көші) негізінде Хорезм, Хорасан, Азербайжан арқылы Кіші Азия-Анадолы топырақтарына, одан Балқан, Еділ-Оралға дейінгі аймаққа жайылды. Ясауийя тариқатының ықпалы кейінгі дәуірлерде қазақ-қырғыздар арасында шектеліп қалды. ХҮІ-ші ғасырға дейін Ферғана, Ош, Өзбекстан жерінде өзінің жандылығымен танылса, ХІХ-ші ғасырдан ХХ-ші ғасырдың 70-ші жылдарына дейін яғни, Кеңестік дәуірде де аты аталған аймақтарда тіршілігін сақтап қалды. ХІХ-шы ғасырдың екінші жартысында қырғыз жерінде Сәнуар (1870) шайхтың басшылығымен Ясауийя тариқаты “Лахшылар” (Аллаһчы) атымен қайта жаңғырады. Кейіннен бұл тариқат кеңестік режимге қарсы көтерілістерге мұрындық болады. 1920-жылы осы “Лахчилер” тариқатының жалғасы ретінде Әбутәліп Сатыбалдиев деген шайхтың басшылығында “Шашты ишандар” тариқаты шығып, кеңестік атеизмнің үгіт-насихаттарына қарсы астыртын ішаралар жүргізеді. 1955-жылы Өзбекстанда Мадарифов Тұрсынбай Ишан, кеңестік жүйеге қарсы ашық соғыс жариялаған. 1961-жылы бұл әрекет әшкереленіп, Кеңес Өкіметі оларға қарсы Орта Азия Дін Істері Басқармасы арқылы күрес жүргізеді. Нәтижеде суфилер жекежеке тұтқындалып, Сібірге жер аударылады. Бұл туралы деректерді С. Мамбеталиевтің 1969 жылы жарияланған “Киргизиядағы кейбір мұсылман ағымдарының қалдықтары және олардың тарихы” (Мамбеталиев, 1969: 44) атты еңбегінен, сонымен қатар кеңес дәуірінде де Ясауи ілімінің сақталуы мен қоғамдағы орны туралы француз зерттеушісі А.Беннигсонның “Суфи және Комиссар: Ресейде ислам тариқаттары” (Bennigsen 1988:363) атты кітабынан көріп танысуға болады.

Ясауидің дүниетанымымыз бен мәдениет тарихындағы маңызына оның мұрасының іздерін хатқа түскен рисалалар (трактаттар) арқылы да пайымдауға болады. Алдымен Ясауи мәдениетінің айнасы ретінде танылатын “Диуани Хикмет”, “Факрнама” және “Мират-ул Қулуб” (Көңілдің айнасы) рисаласын атап өтуіміз керек. Бұлар Ясауидің хикмет, хәл ілімдерінің айнасы, Ясауийя тариқатының этикалық-моральдық және рухани тәжірибелік ерекшелігін көрсететін, оның жалпы дүниетанымының мәнін ашатын негізгі дереккөздері.

Имам Хусамеддин Хұсайн бин Али Сығнақидың (711/1311 ж. қ.) “Рисала-и Хусамеддин-и Сығнақи немесе “Манакиб-и Ахмед-и Ясауи” атты еңбегі бар. Бұл еңбек Ахмет Ясауи және Ясауийя тариқаты туралы кейіннен жазылған еңбектерге дерек көзі болған. Мысалы, Алим Шайх “Ламахат” және Мұхаммед Шариф өзінің “Хужжат-ул Закирин” (el-Nüseyri, 2001: 203) атты еңбектерінде осы рисаладан пайдаланған (Tosun, 1998:73-81). Бұл рисалада Ясауидің аңға салар құсы-бүркіті мен тазылары болғандығы туралы мәліметтермен қоса, оның сұхбатынан дәріс алған есепсіз шәкірттері жөнінде айтылады.

Ясауидің салып кеткен арналары негізінде түркілік мұхиттың түкпір-түкпірінде көптеген тұлғалар өсіп жетілді. Мысалы, Абдул Фараж әл-Уасифи “Тириак-ул Мухиббин” атты (х.647-744/м.1275-1343) еңбегінде Қажы Бекташ Әулиенің (1352-1430) Ахмет Ясауи жолының мұрагері екендігін көрсетіп, оның рухани силсиласын (шынжыр-шежіре) дәлел ретінде келтірген. Ясауидің “Факрнама” атты рисаласы мен Қажы Бекташтың “Мақалаты” арасында ділдік, сопылық ойлау категориялары тұрғысынан, жалпы мәдениеттік құндылықтар жөнінен өте терең ұқсастықтар анық айшықталған.

Ясауийға тариқатының өкілі Сұлтан Ахмет бин Махмут Хазини ал-Хисари (1002/15934), “Манба ул-Абһар фи рийаз-ил-Абһар (Әулиелердің бақшаларындағы ақиқаттың қайнарбұлақтары)” атты еңбегін Х.995/м.1586 жылы жазған (Hasan, 2001: 243-248). Бұл еңбекте кемел адамдардың өмірі, істері, ахлақи-рухани ұстындар, “сыр теңіздері”, әділет, тариқат пен хақиқат, Ясауидің өмірі, ілімінің мәні мен сопылық ойларынан да мәлімет берілген. Онда сондай-ақ Ясауидің “өлмеден бұрын өліңіз” концепциясы мен “фақр” философиясы да кеңінен түсіндірілген.

Ясауи туралы XX ғасырдың басында “Түрік әдебиетіндегі алғаш түрік суфилері” деп аталатын құнды еңбек қалдырған Фуат Көпрілі де осы Сұлтан Ахмет бин Махмут Хазини ал-Хисаридің “Жауахир-ул Абһар мин Амуаж-ил Бихар” атты еңбегі негізінде Ясауи мұрасын танытқан болатын. Бұл еңбек 1997 жылы Ж.Окууюжу тарапынан Түркияда (Қайсери), қазақ тілінде Д. Кенжетай тарапынан 2000 жылы Анкарада жарияланды.

Бұхаралық Азизуддин Насафидің (өл.ж.680-681/1281-1282) “Инсан-и Камил” атты еңбегі XIII. ғасырда (660/680-1262-1281) парсы тілінде жазылған. Мауараннаһр және Түркістан аймағындағы сопылық дүниетанымдық мұхиттың категориялық және ұстындық жағынан негізі бір. Бұл кітапта кемел адам мәселесі сопылық-философиялық тұрғыдан түсіндірілген.

“Шараит-ул-Иман” (Иманның шарттары-Қазан-1901 ж.б.) атты кітаптың соңында “Кімнің силсиласынансың? (Кімнің жолындасың)” деген сұраққа “Қожа Ахмет Ясауи жолындамын” деп жауап берілген (Köprülü, 1991: 45). Бұл мәлімет Ясауи және оның дүниетанымының сол дәуірде ұлттың болмысын анықтайтын критерий ретінде қалыптасқандығын көрсетеді.

Бұлғар тарихы туралы рисалада “Рисала-и-Тауарих-и Булғарийа” (х.992/м.1588 жазылған. Қазанда 1902 ж. қайта басылған) атты еңбекте Ясауидің сол аймақтағы шәкірттері туралы мәлімет бар. Ясауидің ең атақты үшінші шәкірті Хаким Ата Сүлеймен Бақырғанидың (х.582/м.1186ж Аққорғанда қ.б.) “Хаким Ата кітабы” (Қазан. -1901), “Бақырған кітабы (Қазан.-1884)” мен “Ақырзаман кітабы” (Қазан 1878) және “Мәриям Кітабы” (Қазан-1878), “Миражнама” (De Weese, 1999: 389-414)² сияқты солтүстік түріктер арасында кең жайылған кітаптар Ясауи ілімі мен мәдениетінің ең ескі дерек көздері (Köprülü, 1991:57).

Молла Жамидің “Нафахат-ул Унс” (Nevayî, 1996: 385) атты кітабын шағатай тіліне аударып, оған Түркістанның мәшһүр әулиелерін қосып, тарихи құнды мәлімет қалдырған Әлі Шер Науаи өзінің «Насаим-ул Махаббат» атты кітабында Ясауиге «Түркістан халқының құбыласы» деп баға берген.

Жалпы XIX ғасырға дейінгі медреселерде “Әліпби”, “Иман шарт” “Қауайид-ул Ислам” “Шараит-ул-Ислам”, “Илм-ул-Хәл” “Әптиек” (Хафт-Құранның жетіден бір бөлігі), “Суфи Аллаяр”, “Сират-ул анбийа” және т.б. араб, парсы, түркі тілінде жазылған кітаптар Ясауи ілімі мен мәдениеті негізінде дүниеге келген еңбектер болатын (Қалиұлы, 2000:182).

Ясауи ілімінің өзегі—адам және оның рухани тәрбиесі мен кемелдігі болып табылады. Оның осы мақсатта өсірген әрбір шәкірті адамзат тарихында жеке құндылық көздеріне айналды. Ясауидің алғашқы шәкірті атақты Арыстан Бабаның ұлы Мансұр Ата (х.594/м.1197), екінші халифасы—Сайид Ата Хорезми (х.615/м.1218); үшінші халифасы—Сүлеймен Ата Бақырғани (х.582/м.1186). Ясауидің ең мәшһүр халифасы Сүлеймен Бақырғани (Хаким Ата) екендігі жайындағы мәліметті Кашифидың “Рашахат-ул айн-ил хайат” атты кітабынан көруге болады. Оның мұраларында “Диуани Хикметтің” рухы жанданып жалғасын тапқандықтан, Ф. Көпрулу Сүлеймен Атаны «Ясауидің хикмет дәстүрін жалғастырушысы, әрі жаңғыртушысы» ретінде бағалайды (Köprülü, 1991:57).

Ясауидің “Мират-ул Қулуб” атты мирасын хатқа түсіріп, аманат қылып қалдырған тағы бір мәшһүр халифаларының бірі Суфи Мұхаммед Данышменди (шамамен м.1220 қ.б.) болатын.

Тарихта Ясауидің тариқаты Зеңгі Баба арқылы жалғасын тапқан. Садыр Ата, Бадр Ата, Қажы Бекташ Әулие, Сары Салтұқ, Шайх Лұқпан Перенде сияқты тұлғалар да оның шәкірттері саналады. Александр Беннигсон Ясауидің Шопан Ата және Қара Баба атты

шәкірттерінің болғандығын айтады. Оның шәкірттері жөнінде Фуат Көпрулу: «Мутасаууфтардың (сопылардың) биографиясы жайлы еңбектерде Ирак, Хорасан және Мауараннаһр суфилерінен басқа түрік шайхтары деп жүрген сопылардың барлығы Ясауи тарикатының шайхтары еді» (Мамбеталиев, 1969: 44) -дейді.

Кіші Азияда Қажы Бекташтың шәкірті Таптұқ Әміре, ол да Жүніс Әміренің ұстазы болғандықтан да араларында рухани байланыс анық, әрі Жүніс Әміре—ғашықтық философиясы, өзінің руханияты, ілімі-өнегесі арқылы Ясауи жолындағы тарихи тұлға. Қажы Бекташ Әулие де “адамзаттың бәрін тең көр, сүй” деп өткен. Бұлардың ілімі мен философиясының негізінде Ахмет Ясауидің хикметі, адам туралы ілімі жатыр. “Қарашық” аңызында Ясауидің “әулиелік кереметінің сағаты келіп, келмегенін” білдіретін “софра- (дастархан)” символы орын алған. Осы “софра” символы Ясауи тарикатының Анадолыдағы жалғасы болып табылатын Бекташийя арасында кең жайылған. Аңыз бойынша, Ясауи бұл “софраны” 99 мың шәкірттеріне бұның иесі бар деп бермей сақтайды. Соңында Хз.Хункар Қажы Бекташ Әулие келеді. Пір-и Түркістан Ахмет Ясауи софраны Бекташқа береді” (Körpülü, 1991: 30).

Түркиялық Ясауитанушы ғалым, К. Ераслан Ясауидің хикмет дәстүрін жалғастырушылар ретінде Құл Сүлеймен, Азим Қожа, Мешреб, Қожа Хамид, Құл Убайди, Хувайда, Құл Шерифи, Наубати, Қани, Ғариби, Дәруиш Әли т.б. суфи-дәруиштерді атап көрсетеді (Eraslan, 1983: 153-166). Науайи, Фузули, Мақтұмқұлы, Юнус Әміре, Мевлақұлы мұраларын оқи отырып, Ясауи дүниетанымын, дәстүрін, тілі мен ділін, жалпы дәстүрлі түркілік сопылық рухты көруге болады. Өйткені Ясауи ілімін таратушыларда тақырып, ұғымдық қалыптар мен түсіндіру әдістері ортақ болып келеді. Ясауи жолының мұрагерлері Азербайжанда Насими, Хасаноглу, Омар Раушани болса, Түрікменстанда мәшһүр Мақтұмқұлы Ясауиді “Ей дүниенің иесі-тірегі, Ахмет Ясауи, Менің “Сахиб- Жамалымды” (Менің Тәңірімді) көрдің бе? Хырка киген Қожа Ахмет Сайрамдадүр, Сайрамда,” (Magtimguli, 1997:24) -деп, танытады. Қап тауы жағында да Қопыз Абдулла, Умми Кемал, Абдурахман әл-Қақашора Дағыстани сынды Ясауи ілімінің мұрагерлері бар (Akavov, 1998: 508).

Т.Еңсегенұлы Ясауи ілімінің Сыр бойындағы мұрагер-сүлейлері ретінде Бұдабай Қабылұлы, Ешнияз сал, Кете Жүсіп, Шораяқтың Омары, Тұрмағамбет Ізтілеуұлы, Құлан

Алдабергенұлы, Нұртуған Кенжеғұлұлы және т.б. ақын-жырауларды атаса (Еңсегенұлы, 1996: 88-93), Н. Нұртазина да Асанқайғы, Бұқар жырау, Ақан сері, Абай, Шәкәрім сияқты тұлғаларымызға ұлттық сопыжүректанушылар ретінде орынды баға берген (Нұртазина, 2000:11).

Бүгін Ясауи ілімін қайта қарастыруымыздың өзі осындай тарихтың өткені мен бүгіні және болашағы арасындағы сабақтастық пен тұтастықтың адамдық санадағы жаңғыруының іздерін, рухани арналарын тану өзекті болып отыр. Жалпы түркілік өркениет тарихы мен болмысындағы Ясауи мұрасының іздері қат-қабат. Ол танымнан, музыкадан, өнерден, әдебиеттен, қысса мен терме, жырдан, хикметтен, даналықтан, руханияттан, өмірден, хаққұқық, ардан, құндылықтан, діннен, мәдениеттен, яғни жалпы түркі ислам өркениетінен орын алады.

Бірақ бұл ақиқаттарды зерттеп, иемдене алмадық. Себебі кезінде кеңестік кезең Ясауи мұрасына деген ғылыми-зерттеу салаларын тізгіндеп, шектеп қойды. Дегенмен Ясауи туралы зерттеулер Батыста белсенді болды. Олар Ясауи мұрасын зерттеу арқылы кеңестік зындандағы мұсылмандарға шекара сыртында да өздері секілді мұсылмандар тұратындығын, ортақ құндылықтық тарихи өткені бар біртұтас өркениет екендігін көрсетуді мақсат етті. А.Беннигсон, Т.Зарконье сияқты зерттеушілер осы салада аталған бағытта қызмет етті. Бұл бір антикоммунистік құбылыс ретінде бағаланып, Совет үкіметі де Ясауи мұрасын маркстік диалектикалық, атеистік тұрғыдан танып, танытуды қолға алды. Совет үкіметі осы кезден бастап, Ясауитануды ғылыми атеизмге қызмет ететіндей негізде насихаттауды, яғни Ясауи мұрасын өз кәдесіне жаратуды мақсат етті.

Бір қызығы біз тәуелсіздік алған кезде, Батыстың мақсаты да өзгеріп сала берді. Енді олардың зерттеу мақсатында, Ясауи тұлғасын жалпы түркілік өркениет үшін орталық

платформасынан ажырату көрініс бере бастады. Кеңес үкіметіндегідей Ясауи енді құндылықтық, ортақ тарихи тұлға емес, керісінше Ясауиді «түркі мұсылмандарының ұстазы» (пир-и туркистан) деген сананы ғылыми тұрғыдан ыдыратуға бағытталды.

Алынған нәтижелер. Қазіргі таңда да, егемен елдің ертеңі үшін де, Ясауи мұрасының өзектілігі күн өткен сайын артып отыр. Әсіресе қазақ мәдениеті қабаттарын қайта тұжырымдауда, қазақ мемлекеттілігі санасы мен тарихын қайта ұғынуда Ясауитану саласы өте өзекті ғылыми зерттеу саласына айналып отыр. Зер салып қарасак, бүгінгі қазақ мәдениетінің бірінші қабаты – тіліндегі оның, діни танымы мен ұлттық болмысын айқындайтын әрі анықтайтын ұғымдар мен категориялар сандық және сапалық мәні жағынан да тікелей осы Ясауи мұрасымен тығыз байланысты. Мысалы, «Алаш», «Астана» сияқты ұғымдар Ясауи мұрасынан алынған терминдер.

Сондай ақ қазақ руларының шежіресінің қалыптасуы мен қазақ мемлекеттілік жүйесінің құрылымында Ясауи мәдениетінің орны бар. Бұл тақырып өте өзекті. Қазақтың тарихи санасын ашатын құбылыс. Жалпы қазақ даласына Имам ағзам фикхы мен Матуриди ақидасының тамыр жаюына сеп болған құбылыс - осы Ясауи ілімі. Яғни, сопылық таным. Ол тарих. Ол қазақтың діни тәжірибесі. Ол қазақ мұсылмандық түсінігінің негізі. Ол қазақ болмысының мәні. Міне, сондықтан да, Ясауи қазақ мемлекеттілігі мен тарихынан ойып орын алған тарихи саяси, болмыстық, моральдық құндылықтардың мәні болған ислам деген өркениеттің есігін айқара ашып берген, артына мектеп қалдырған, тұғырлы мұра тастап кеткен тұлға, әулие.

Ясауи аты, тұлғасы тарихи рисалаларда, қол жазба құжаттарда, «пир и Түркістан», «күтб ал ақтаб», «султан ал арифин», «аситана и сағадат», «Ахмади сани», «Түркістанның құбыласы» және т.б. атақтармен айшықталған.

Ясауидің тұлғасы мен оның ілімінің тарихилығының маңызын бүгінгі екі қалаға қарап байқауға болады. Ол Түркістан қаласының атауы, осы Ясауидің атында. Ясауиді жоғарыда да атап өткеніміздей, тарихта «пир-и Түркістан» Яғни, Түрік елінің ұстазы, пірі деп атаған. Осы тіркестегі «Түркістан» ұғымы кейіннен Ясауи жерленген қалаға берілді. Әмір Темір тарапынан зәулім кесене салынып, түркі халықтары үшін «Әзірет Сұлтан», Әлішер Навои айтпақшы «Түркі елінің құбыласына» айналып, Хазини жазып кеткендей, «Ахмед-и Сани», Мәдинада Мұхаммед, Түркістанда Құл Қожа Ахмет» ретінде екінші өмірін жалғастырып отыр.

Екіншісі бүгінгі еліміздің бас қаласы - Астана. Астана сопылық танымда «аситане», яғни «ақиқатқа ашылған қақпа» дегенді білдіреді. Ақиқатқа ашылған қақпа әулиелердің кесенесінде болады. Түркілер үшін ақиқатқа ашылған қақпа осы Ясауидің жерленген қаласы, рухани орталық рөлін атқарған. Кейіннен бұл ұғым, бас қала, астана деген мәнге ие болды. Астана бүгінгі егемен елдің бас қаласының астана болуы және «Астана» атауын алуы да осы Ясауи мәдениетінің санадағы кодтарының тірі екендігін көрсетеді.

Президент айтқандай Қазақстандағы «дәстүрлі ислам» анықтамасын кемеліне жеткізіп, тарихилығы мен болмыстық мәнін ажырату да, жалпы исламды ғылыми танымдық тұрғыдан зерделеу ісі де осы Ясауи ілімін дұрыс танудан басталады.

Қожа Ахмет Ясауидің өзінің ілімі мен ойлау жүйесі шеңберінде танып түсіндірген және мұрат еткен адам типі мен Құранның кемел адамы арасында үндестік айқын. Ясауи Құран аянының ең негізгі мәселесі болып табылатын адам жанын түсінуді мақсат еткен. Ол алдымен өзін, содан кейін қауымдастарының жан дүниесін жүйелі арнаға салып, иман нұры арқылы өмірді мағыналандыруды көздеген болатын. Сондай-ақ Құранның адам өмірінің мәнін ашудағы, пенденің рухани әлемін кемелдендірудегі Ұлы Тәңір тарапынан жіберілген басты хикмет екендігін таныту болатын. Негізінен адамның ішкі әлемі де – хикмет. Абайдың “адамның хикмет кеудесі” деуі де тарихи сабақтастық тұрғыдан алғанда терең дүниетанымдық салмағы бар танымдық мәселе. Ең басты хикмет болып табылатын Құранмен адамның ішкі әлемін азықтандырып, оны мәнді де мағыналы рухани кемелдікке жеткізуді мақсат ету жалпы “бұзылмаған” сопылық жолдардың басты мұраты болатын. Құранның хикмет болуы оның барлық ізгіліктер мен игіліктердің негізгі көзі болып табылатын Тәңірден келгендігінде жатыр. Өйткені, ол “түгел сөз”-Тәңірдің қаламы(сөзі). Тәңірдің сипаттарының бірі де

“ал-Хаким”, яғни, хикметтің иесі. Құранда жаратылған болмыстардың әрбірі жеке тұрғандаақ Ұлы болмыстың “Бар және Бір” екендігін білдіретін ишарат (белгі), ал әрбір ишараттың да хикмет екендігі туралы мәлімет берілген. Суфилер осы негізге сүйене отырып, Құранды да, әлемді де, адамды да хикмет кітаптары деп қарайды. Тәңірдің хикметі әрбір жаратылған болмыстан табылатындықтан одан мән іздеу керектігін, әрбір болмыстан киелі қасиет тауып, Тәңірдің “ал-Хаким” екендігін жариялау және соған ұқсап бағу сопылық дүниетанымның негізгі мақсаты болып табылады. Абай да “Адамның “хикмет” кеудесі” немесе “...Адамды сүй, Алланың хикметін сөз!” деп, хикметтің мәнін дәл осы сопылық дүниетанымдық негізде түсіндіреді.

Ясауи ілімінің өзектілігі оның артында қалдырған хәл іліміндегі «мурақаба және мухасаба» деген екі ұстанымынан көрінеді. Осы екі ұстанымды қысқаша талдап көрейік. Хәл ілімі негізінен адамды зерттейтін ғылым. Расында, адам туралы анықтамалар көп. Мысалы, Құраннан бастасақ, адам хайуан, адам залым. Абайдан аяқтасақ, «Адам бір боқ көтерген боқтың қабы»... Адам ақылды. Адам туған, өскен ортасы мен топырағына қатысты Тәңір мен мына әлем арасында, өзін алдап, жанын жалдап, арын арнап не екі жағалауға да соқпастан өз бетінше де кете береді екен. Сырттай бақылап қарасаңыз, мына өткінші өмірде, адам тек өзін алдауға, өзгені де алдауға бейім тұрады. Ақталады. Өткен тәжірибесіндегі нәрселерін «көргенім көп» біз не көрмедік деп қояды. Ең болмаса сол көргендерінің ішінен жақсысы мен жаманын ажыратып, айтып отырса болар еді тыңдаған құлаққа да өзіне де. Олай емес, ажырату, саралау, сабақтау жоқ... Өзіне өзі баға бермесе, өзі өзі танып, оң терісін нақтылап отырмаса, өзінің болашағына да немқұрайлылық тумай ма. Кешегі басқан қадамы мен Бүгінгі қадамы арасында өзгеріс жоқ... Бірақ бұл жағдайды ойласа оны тұңғыыққа батырып жібереді... Ол ауыр жүк ойлану деген, арты қайғы әкеледі. Одан да ойсыз, дайын тұрған жолдармен басқалардың сілтемесімен жүрген оңай болып көрінеді. Жаны содан тыныштық табады. Ондайлар өзіндегі құдайдан келген берілген жаухарға емес, басқалардың ақыл тәжірибесіне арқа сүйейді. Содан адамға сүйенбе, ол да өледі. Ағашқа сүйенбе ол да сынады, Аллаға ғана сүйен десек тағы да тек «нақылдатып, құранның аятын жаттап тағы кетіп қалады». Мәселе Алланы тілмен, сөзбен жаттауда емес, өзіндегі жаухармен таразылап, ақылыңды қолдансаң ғана Аллаға сүйенген болатынын сезінбейді. Адам деген аттан қашып бара жатқанын да білмей қалады. Ясауи ілімінде адам өзіне өзі үңіліп, өзі таныған сайын Алласын тани бастайды. Ол жол өте ауыр жол. Ал адам ауырдан қашады. Адам болып туу оңай екен, ал адам болып қалыптасу, сосын адам болып қалу қиынның қиыны екен. Құран Орта Азияда осындай тіршілік фалсафасының дамуына ықпал етті. Қазіргі батыстық экзистенциялық философияның көтерген тақырыптары Түркістаннан бастау алды. Сол ғасырларда фикһ, тіл, мантық, дін, тасаууфқа қатысты бесжүзден астам ғұламалар шықты, олардан мирас қалған мұралар бүгінгі өркениеттік, тарихи, ғылыми, философиялық, саяси, мәдени, діни тәжірибемізге қызмет еткенімен бүгінгі ғылыми айналымға енген жоқ.

Ясауидің хәл ілімінде адам туралы нақты психологиялық-моральдық сатылар мен мақамдардың анықтамасы жасалған, анықталған. Бұл тұжырымдар бүгінгі таңда өте өзекті. Адамның өзін-өзі тануы, талдауы, зерттеуі сияқты тәжірибелер адамзат тарихында болған. Бірақ Түркі ислам сопылық құбылысындағыдай, ұстанымы мен идеясы нақты тәжірибе бере алмайды. Бұл туралы К.Г. Юнгтың психотехникалық тұжырымдарында мойындалған. Расында, адамның хәлдері бір көтеріліп, бір түсіп тұратын толқын сияқты. Кәдімгі адамды бір жағалаудан басқа бір жағалауға еріксіз толқындатып соғатын, тынышсыз хәл. Мәне, адамдағы осындай психологиялық құбылыстарға Ясауи өзінің хәл ілімінде «үміт пен күдік» ретінде анықтама берген. Ал моральдық тұрағына да «тәубе мақамы» дейді. Ал үміт пен күдікті (мурақаба) бақылап, бағыттап отыратын да адамдағы (ақыл, жан және мен үштігінің ішінде ақыл) ақыл, яғни ислам философиясындағы «нафс ал натықа». Бұл сопылықтағы адамның кемелдік жолындағы жеті сатысының бірінші қабаты-«нафси аммара», яғни құмарлық табиғатының танылу сатысы. Содан «нафс ал лаууама», одан нафс ал мулхима. Осылай кете береді. Бұл сопылардың «адам» деген сырды түсіндіру жолдары. Зерттеуден келіп шығады.

Ясауи ілімінде адам ең басты зерттеу объектісі. Ол да жүрек/қалб орталықты жүргізіледі. Егер дін атаулы осы бағытта ақыл мен жан, Мен төңірегінде топтасса, онда діннің шынайы ақиқаты көрінер еді. Ол үшін методологиялық-эпистемологиялық платформа шарт. Ол платформа Ясауи ілімінде бар. Махмұт Қашқари атамыз да «Диуани лұғат ат-турк» деген рисаласында Адамның Алла алдындағы құлшылығын «жіңішкелену» деп түсіндіріпті. Жіңішкелену мен тәкаппарлық расында сопылық ілімінде рухтың тағдырын шешетін маңызды асулар.

Ясауи ілімі бойынша рухтың азығы хикмет, туралық пен дұрыстық. Осылармен азықтанған рух парасатты әрі сондай рух қана Аллаға ғашық болады. Ясауи ілімі бойынша, парасатқа жету үшін де Алланы сүю, Оған тәуекел ету, шынайы ғашық болу керек. Рухтың бір сыры ешқашан жоқ нәрсені іздемейді, армандамайды, аңсамайды, ынтықпайды, Ол тек Барды ғана іздейді, аңсайды. Ясауи айтады «Рух үшін Алланың Бар екендігінің дәлелі керек емес. Алла Бар болғандығы үшін рух оның ақиқатын танығысы келеді, аңсайды армандайды, ғашық болады. Сондықтан Алла Мурад, ол Важид. Яғни Ясауи адамның рухының болуы Алланың Бар Бір екендігінің дәлелдерінің бірі дейді. Ясауи «Мират ал Қулуб» мұрасында Алланы іздеудің, Аллаға иман келтірудің дәрежелері бар екендігін айтады. Рухтың азықтануы әр адамда әр түрлі. Сол сияқты Ясауи сияқты дана әулиелердің рухы, рухтарын тек Алламен толтырғанда ғана қанағат табады. Себебі олар ғашық. Бұл құбылыс бар. Егер мұндай дәреже болмаса, Мұхаммед пайғамбарымыз сонша азап шегер ме еді? Міне сондықтан да, Аллаға деген махаббат, ғашықтық, осы Алланың Бар екендігінің дәлелі. Алты Алаштың атасы Халлаж ал Мансұр да «ана ал Хаққ» деп, ақиқи ғашықтыққа тұншығып, сол арқылы өзіннің жоқ екендігін тек қана «Ол Бар» деп кетпеп пе еді. Жүніс те «Бір мен бар Менде, Меннің ішінде» деген...Осы сырды білген позитивизмнің атасы А. Конт Алланы жоққа шығару үшін де алдымен рухты жоққа шығарғысы келді. Оған қазақ топырағының тағы бір тірі әулиесі Шәкәрім атамыз жауап берген болатын.

Заман «тыныштық», мақан «отан», ихуан «бауырластық», рабт султан «тәртіпке беріктік» бұлар Ясауидің ар ілімінің шарттары. «мен бір ақ нәрсе білемін, ол да менің ештеңе білмейтінім», немесе пайғамбарымыздың «мен уммимін» дегені. Ясауидің де «мен жахилмін» немесе бақырғанидың «барша жақсы мен жаман, барша бидай мен сабан», шәкәрім атамыздың да «әлемнің бәрін мен білсем, әлем мені білмесе» деген өлшемдері...бұлар өздерінің алған мәліметтері мен құбылыстарды тек қана Алламен өлшейтіндер. Олар Алланың қасында қанша жерден пайғамбар, дана, әулие, оқымысты болса да ештеңе емес. Олар кез келген нәрсені құдайлық таныммен өлшейді. Бұл саты бағанағы нақыл, ақыл сосын әрине адамдармен салыстыруға келмейді. Мәліметтер мен құбылыстарды адамдармен өлшейтіндердің шаблону кешегі коммунистік кезеңде нақты көрініс тапты. Бұл өлшем дінсіздермен қоса діндарларда да бар. Олар жетістікке жеткен адамдарды негізге алады. Еліктейді. Бірақ олардың да шектеулі екендіктерін көп жағдайда ұмытып кете береді. Мысалы «мен ана академикпен салыстырғанда мына жетістікке жеттім, мен одан артықпын деген сияқты. Ал дінде бұл құбылысты «тақлид» дейді. Әрине тақлидтің де жақсы жаман орта немесе шеттен шыққан түрлері бар. Абай атамыз бұл туралы жақсы талдап кеткен. Ясауи ар ілімінде егер ол біреудің мінін көріп қалса, ішкі тыныштығы қашады, мен ол мінді көрмеуім керек еді демек проблема менде өзімді рухымды тазартуым керек деп қарайды. Себебі олардың өлшемінде алдындағы адамнан тек қана Алланың жамалы мен көркемдігін көру керек. Оны көре алмаса ішкі көзі әлі дұрыс көре алмайды деген сөз. Сосын қайтадан өзіне үңіледі, тек өзін зерттейді. Себебі олар әлемді өзгерту үшін өзін өзгерту керектігіне сенеді. Ол бір жағынан Ясауи ілімінде әлем мына өмір ақиқат, ешқандай жалған емес. Олар осы жарық дүниеде Алланың жамалын дидарын көргілері келеді. Ол үшін де бір ақ шарт бар ол ар тазылығы.

Бисмиллах деп «баян» айлай хикмет айтып» Ясауидің алғашқы хикмет қатары осылай басталады. Екі ұғым да яғни, баян және хикмет Құраннан алынған. Ясауи атамыз, адамзатты тегіне, түріне, тегі мен дініне, жынысы мен кеңістігіне қарамастан сүюдің тәжірибесі мен моральдық ұстанымдарын жанымен, ілімімен тарихқа мұра қылып кеткен. Түркі ислам өркениеті негізінде де осы Ясауи салған тәжірибе мен ілім жатыр. Ол ілім Шәкәрім тілімен

айтқанда «ар түзейтін ілім», адамды тану, рухани кемелдікке жету тұжырымдамасы. Себебі, өркениеттің негізінде ар жатыр. Қазақ мемлекеттілігі мен тарихилығының, саяси болмысы мен рухани тұтастығының негізінде де осы Ясауи мұрасы мен тарихи тұлғасы жатыр.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, келер жылы Ясауи бабамыздың фаниден бақиға аттанғанына 860 жыл толады. Бұл қазақ дала төсіндегі өркениеттің орталығы, түркі ислам мәдениеті мен ғылымы тоғыз ғасырдан бері адамзатқа қызмет етіп келеді деген сөз. Қазіргі жахандық діни танымдық мәннің ең озық тәжірибесі ол адамға, Жаратушыға, мына әлемге деген махаббат. Міне сол махаббат пен ғашықтықты ең басты құндылық ретінде дәріптеген де осы Ясауи жолы болатын. Жалпы Ясауи мұрасына зерттеуді дәстүрлі салаға айналдыруымыз керек. Оған арналған әрбір ғылыми танымдық, халықаралық симпозиум, телехикая, олимпиадалар, қойылымдар, стипендиялар мен жарыстар, қайырымдылық акциялар және т.б. интеллектуалдық, рухани, патриоттық іс шара белгілі мемлекеттік, яки қоғамдық бағдарға айналуы тиіс. Біріншісі – рухани, елсүйгіштік, адамға құрмет акциялары бағытында, екіншісі – ақпараттық, яғни ғылымкөпшілік бағдарламаларды, танымдық деректі фильмдерді, Ясауи ілімі мен мәдениеті және өнегелі тұлғалық қасиеттері туралы көркем фильм, театр қойылымдарын жасап, жетекші орталық телеарналар арқылы тарату, үшіншісі – ғылыми-зерттеу және баспа жұмыстарын қамтиды. Негізгі бағдарлама мына қабаттарға сүйенеді:

1. Республика көлемінде Халықаралық, республикалық ғылыми-теориялық, ғылымипрактикалық конференциялар мен симпозиумдар өткізу.
2. Осы күнге дейін Қожа Ахмет Йасауиге қатысты жүргізіліп келе жатқан ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін ғылыми монографиялар, кітаптар шығару.
3. Республика көлемінде Қожа Ахмет Йасауидің түркі тарихындағы, қазақ халқының жеке халық болып қалыптасу тарихындағы рөлін көрсететін іс-шаралар өткізетін арнайы насихат топтарын жасақтап, аймақтарға жіберілуін ұйымдастыру.
4. Қазақ ақын-жыраулары шығармаларындағы Қожа Ахмет Йасауиге қатысты өлеңжырларының жинақтап, жеке кітап етіп шығару.
5. Қазақстан Жазушылар Одағы жетекшілігімен Қожа Ахмет Йасауиге қатысты шығармалар, өлеңдер мен көркем шығарма, пьеса т.б. жаздыру.
6. Осы күнге дейінгі бар драмалық шығармаларды қайтадан сахнаға шығару.
7. Республикалық, облыстық газет-журналдарда арнайы рубрика ашып, үнемі Қожа Ахмет Йасауиге қатысты материалдар беріп отыру.
8. Республика көлемінде Қожа Ахмет Йасауидің тарихтағы рөлін насихаттайтын ақындар айтысын өткізу.
9. Қожа Ахмет Йасауи «Хикметтерін» жатқа айтатын хикметшілер сайысын өткізу.
10. ҚМДБ тарапынан «Ясауи аманаты» тақырыбында хутба сериясын дайындау.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Devin De Weese., The Politics of Sacred Lineages in 19th-Century Central Asia: Descent Groups Linked to Khuaja Ahmad Yasavi in Shrine documents and geneological Chapters, International Journal of Middle East Studies.V:31(1999), N-4. Pp-507-530;
2. Devin De Weese., The Yasavi Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia. (Alim Shaykh of Aliabad and his Lamahat min nafahat-al Quds), The Heritage of Sufism. Vo., III, Late Classical Persianate Sufism (1501-1750) the Savafid and Mughal Period. Pp. 389-414;
3. Bodroglıgetı, Andras J. E.: “Ahmad Yasavi’s Concept of “Daftar-ı Sâni” (Ahmed Yesevî’nin Defter-i Sâni Anlayışı)” Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, 26-27 Eylül 1991 (Ank. 1992), 1-12.;
4. Hazinî, Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi), Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri 1995. S.56;

5. S. Digboy, Qalandars and related groups İslam in Asia, Nşr: Y. Friedmann, Jerusalem, 1984; "The Naqshbandis in the Deccan Naqshbandis", Cheminements ef situation Actuelle d'un orde Mystique Musulman, Nşr: M. Gaborieau-A. Popoviç, T. Zarcone, İstanbul-Paris 1990, ss. 167-207; Ahmet Yaşar Ocak'ın "Türk Dünyasında Ahmed Yesevi ve Yesevilik kültürünün yayılışı: Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi" adlı makalesinden naklen;
6. Zarcone T., Hindistan'da Türk Tasavvufu: Yeseviyye Örneği; Çev: Süleyman Derin, Dergah, Sayı:38, Nisan 1993, Ss.20;
7. С. Пережитки некоторых мусульманских течений в Киргизии и их история. –Фрунзе: Издательство "Мектеп", 1969. С.44. (29-41б).
8. Bennigsen A., Chantal Lemerrier-Quelquejay., "Le soufi et le commissaire: Les confreries musulmanes en URSS", Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları., Tercüme eden: Osman Türer., Ankara-1988. "Akçağ Yay", s.363.
9. Muhammed Şerif el-Hüseyni, Hüccatü'l Zakirin Li-reddi'l Münkirin., "Süleymaniyye" Ktp. Reşid Efendi, No. 372, Vr. 1b-203b.
10. Menakib-i Ahmed-i Yesevi., Haz: N. Tosun., İlam Araştırma Dergisi. C. III., S. 1(Ocak-Haziran 1998). 73-81ss.
11. Hasan. N., Hazini (ö.1002/1593-4)'nin Menba'u'L-Ebhar Fi Riyazi'L Ebrar Adlı eseri., Tasavvuf (İlmi ve Akademik Araştırma) dergisi, yıl: 3, Sayı: 7 (Eylül-aralık), 2001. Ankara. 243-248 ss. (243).
12. Köprülü. F., Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (7. baskı): Haz: Orhan F.Köprülü. Ankara-1991., D.İB. Yay., 415 s. (45); ² Hakim Ata ve Mi'rac-Name'si., K. Eraslan., Atatürk Ün. Ed. Fak. Yay., "Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi". -Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı-fas.,1 S. 10. Sevinç Matbaası., Ankara 1979. Bu kitap Ahmet Caferoğlu tarafından,"Türk Dili Tarihi Kitabı'nda yayımlandı. İstanbul-1964.
13. Köprülü. F., Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (7. baskı): Haz: Orhan F.Köprülü. Ankara-1991., D.İB. Yay., 415 s. (57).
14. Nevayi., A., Nesayimü'l Mahabba min Şemayimi'l Fütüvve., Haz: K.Eraslan, Ankara 1996., 385 s.
15. Қалиұлы А. Суфизм тағылымының шығыс өңірге таралуы// Түркістан тарихымен Мәдениеті. Ғылыми мақалалар жинағы. Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, 2000. -216 б. (182).
16. Fuad Köprülü. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (7. baskı): Haz: Orhan F.Köprülü. Ankara-1991., D.İB. Yay., 415 s. (57).
17. Eraslan K., Hikmet Geleneği: II. Millelerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.II., Ankara 1983, 153-166; Yesevilik Bilgisi.ss.- 143-196, Haz: C. Kurnaz. M. İsen, M. Tatçlı., Ankara 1998, A.Y.V. yay., 508 ss.
18. Magtımguılı, Saylanan Goşkular: Düz: B.A. Gardiyev, M. Kojaev, Aşgabat: Türkmenistan-1997, s. 24.
19. Akavov. Z, Ahmet Yesevi ve Kumuk Manzum Edebiyatı., 468-471; Yesevilik Bilgisi. Haz: C. Kurnaz. M. İsen, M. Tatçlı., Ankara 1998, A.Y.V. yay., 508 ss.
20. Еңсегенұлы Т. Құран тектес асыл мұра//Ақиқат. 1996, 88-93 б.
21. Нұртазина Н. Сопылық //Қазақ Әдебиеті. 2000. N-15, 14 көкек., 11- б.

References

1. DeWeese, D. (1999). *The Politics of Sacred Lineages in Nineteenth-Century Central Asia: Descent Groups Linked to Khoja Ahmad Yasawi in Shrine Documents and Genealogical Charters*. International Journal of Middle East Studies, 31(4), 507–530.
2. DeWeese, D. (1999). *The Yasavi Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia (Alim Shaykh of Aliabad and his Lamahat min Nafahat al-Quds)*. In: The Heritage of Sufism, Vol. III: Late Classical Persianate Sufism (1501–1750), The Safavid and Mughal Period. pp. 389–414.

3. Bodrogligeti, A. J. E. (1992). *Ahmad Yasavi's Concept of "Daftar-i Sani"*. Proceedings of the International Ahmad Yasavi Symposium (26–27 September 1991). Ankara, pp. 1–12.
4. Hazini. (1995). *Cevahirü'l-Ebrar Min Emvac-ı Bihar (The Hagiography of Yasavi)*. Ed. Cihan Okuyucu. Kayseri. p. 56.
5. Digby, S. (1984). *Qalandars and Related Groups in Islam in Asia*. Ed. Y. Friedmann. Jerusalem. Also: *The Naqshbandis in the Deccan*. In: Cheminements et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musulman. Eds. M. Gaborieau, A. Popovic, T. Zarcone. Istanbul–Paris, 1990, pp. 167–207.
6. Zarcone, T. (1993). *Turkish Sufism in India: The Example of the Yasawiyya*. Trans. Süleyman Derin. Dergah, No. 38, April, p. 20.
7. Mambetaliev, S. (1969). *Remnants of Certain Muslim Movements in Kyrgyzstan and Their History*. Frunze: Mektep Publishing House. p. 44.
8. Bennigsen, A., & Lemerrier-Quelquejay, C. (1988). *The Sufi and the Commissar: Muslim Brotherhoods in the USSR*. Translated into Turkish by Osman Türer. Ankara: Akçağ Publications. p. 363.
9. al-Husayni, Muhammad Sharif. *Hujjat al-Zakirin li-Radd al-Munkirin*. Süleymaniye Library, Reşid Efendi Collection, No. 372, fols. 1b–203b.
10. Tosun, N. (Ed.). (1998). *Manaqib-i Ahmad-i Yasavi*. Journal of Islamic Studies, Vol. III, No. 1 (January–June), pp. 73–81.
11. Hasan, N. (2001). *Hazini's Menba'u'l-Ebhar fi Riyazi'l-Ebrar*. Tasavvuf: Journal of Academic Sufi Studies, Vol. 3, No. 7 (September–December). Ankara, pp. 243–248.
12. Köprülü, F. (1991). *The First Mystics in Turkish Literature* (7th ed.). Edited by Orhan F. Köprülü. Ankara: Directorate of Religious Affairs Publications. p. 45. See also: Eraslan, K. (1979). *Hakim Ata and His Mi'raj-Name*. Atatürk University Faculty of Letters Research Journal, Special Issue for Ahmet Caferoğlu.
13. Köprülü, F. (1991). *The First Mystics in Turkish Literature* (7th ed.). Ankara: Directorate of Religious Affairs Publications. p. 57.
14. Navayi, A. (1996). *Nasayim al-Mahabba min Shamayim al-Futuwwa*. Edited by K. Eraslan. Ankara. 385 p.
15. Qaliuly, A. (2000). *The Spread of Sufi Teachings in Eastern Regions*. In: History and Culture of Turkistan: Collection of Scholarly Articles. Turkistan: Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University. p. 182.
16. Köprülü, F. (1991). *The First Mystics in Turkish Literature* (7th ed.). Ankara: Directorate of Religious Affairs Publications. pp. 45, 57.
17. Köprülü, F. (1991). *The First Mystics in Turkish Literature* (7th ed.). Ankara: Directorate of Religious Affairs Publications. p. 30.
18. Eraslan, K. (1983). *The Tradition of Hikmah*. Proceedings of the Second International Turkish Folklore Congress, Vol. II. Ankara, pp. 153–166. Also in: *Knowledge of Yasawism*. Eds. C. Kurnaz, M. Isen, M. Tatçı. Ankara, 1998.
19. Magtymguly. (1997). *Selected Poems*. Eds. B.A. Gardiyev, M. Kojayev. Ashgabat: Türkmenistan Publishing House. p. 24.
20. Akavov, Z. (1998). *Ahmad Yasavi and Kumyk Poetic Literature*. In: *Knowledge of Yasawism*. Eds. C. Kurnaz, M. Isen, M. Tatçı. Ankara. pp. 468–471.
21. Ensengenuy, T. (1996). *A Precious Heritage Originating from the Qur'an*. Aqiqat Journal, pp. 88–93.
22. Nurtazina, N. (2000). *Sufism*. Kazakh Literature Newspaper, No. 15, April 14, p. 11.

Автор туралы:

Досай Кенжетай - Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, философия және теология ғылымдарының докторы, профессор. Қазақстан/Түркістан. e-mail: dossay.kenzhetay@ayu.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0507-1011>

About the Author:

Dosay Kenzhetay – Doctor of Philosophical and Theological Sciences, Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University. Kazakhstan/ Turkistan. e-mail: dossay.kenzhetay@ayu.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0507-1011>

Об Авторе:

Досай Кенжетай – доктор философских и теологических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави. Казахстан/ Туркестан. e-mail: dossay.kenzhetay@ayu.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0507-1011>

МАЗМҰНЫ - CONTENTS - СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім	Section 1	Раздел 1
ЯСАУИТАНУ: ДІНТАНУ ЖӘНЕ ТЕОЛОГИЯ	YASAWI STUDIES: RELIGIOUS STUDIES AND THEOLOGY	ЯСАВИЕВЕДЕНИЕ: РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ И ТЕОЛОГИЯ
Кенжетай Досай Тұрсынбайұлы ЯСАУИ МҰРАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ.....		3
Dinara Sazanova THE TRANSFORMATION OF PILGRIMAGE TRADITIONS AND SPIRITUAL TOURISM IN THE ERA OF GLOBALIZATION.....		17
Байсеит Султан Ерланович МНОГОДИСЦИПЛИНАРНЫЙ АНАЛИЗ ПСИХОФИЗИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ СУФИЙСКИХ РИТУАЛОВ.....		25
2-бөлім	Section 2	Раздел 2
ЯСАУИ МҰРАСЫ: ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ	YASAWI HERITAGE: LANGUAGE AND LITERATURE	НАСЛЕДИЕ ЯСАВИ: ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА
Гумметова Хураман Бахманкызы ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И ОБЩИЕ МОТИВЫ В ПОЭЗИИ АХМЕДА ЯСАВИ И СУЛЕЙМАНА ХАКИМА АТА		34
Сулейменова Жазира Азаматовна THE FIRST ENGLISH TRANSLATIONS OF YASAWI'S HIKMETS AND METHODOLOGIES FOR THEIR APPLICATION IN LANGUAGE TEACHING.....		42
Лаззат Алиева «ДИУАНИ ХИКМЕТ» ТІЛІНДЕГІ -ЛА, -ЛЕ ЖҰРНАҒЫНЫҢ СӨЗЖАСАМДЫҚ ҚЫЗМЕТ.....		51

3-бөлім	Section 3	Раздел 3
ЯСАУИТАНУ: ӘЛЕУМЕТТІК- ГУМАНИТАРЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	YASAWI STUDIES: SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH	ЯСАВИВЕДЕНИЕ: СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Тастанбеков Мұрат Мейірбекұлы ЯСАУИ МӨРІНІҢ НҰСҚАЛАРЫНА ТАЛДАУ		62
Aliya Beldibekova PUBLICISTIC TENDENCIES IN THE HIKMETS OF KHOJA AHMED YASAWI		73
Khulkar Abdimominova TÜRKİSTAN VE HOCA AHMET YESEVI TÜRBESİ'Nİ ZİYARET EDEN TURİSTLERİN KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİ (Deve Figürü, Saz-Sımay, Nar Motifi, Kamşı, Kurt Tımağı).....		79